

ПРЕДРАГ ТЕРЗИЋ*
ТИЈАНА ПЕРИЋ ДИЛИГЕНСКИ**
Институт за политичке студије
Београд

УДК 316.422:316.334.3
Монографска студија
Примљен: 12.04.2017
Одобрен: 11.05.2017
Страна: 417-430

МОДЕРНИЗАЦИЈА: ОДРЕЂЕЊЕ ПОЈМА И ПОЈАВНИ ОБЛИЦИ***

Сажетак: Док се у идејном смислу исходиште процеса модернизације налази у покретима просветитељства и рационализма, историјски посматрано модернизација започиње истовремено с настанком индустријализације и зачецима друштвене диференцијације. Класична теорија модернизацију одређује кроз развојну дихотомију традиционално-модерно, при чему се традиционално налази на нижем ступњу друштвено-историјског развоја. Насупрот овом схватању, теоретичари модернизацијског ревизионизма сматрају да поларизација друштава на традиционална и модерна у строгом смислу те речи није могућа.

Модернизација се може проучавати као друштвено-историјски процес, као теорија и као идеологија. По простору одвијања ради се о глобалном процесу, али се модернизацијске промене одигравају и на локалном, националном (државном) и регионалном (међудржавном) нивоу.

Према обухватности модернизација може да буде парцијална и глобална, према дубини, радикална и креативна или имитативна и фасадна, по смеру и актерима, аутономна и хетеромномна (зависна), демократска и ауторитарна, а у зависности од прихватања оних субјеката од којих зависи њено спровођење и на које утичу њени ефекти, постоји добровољна и принудна модернизација.

Кључне речи: модернизација, традиционално, модерно, класична теорија, модернизацијски ревизионизам

Увод

У настојањима да се објасни процес промена друштвених, политичких и економских система, настанка савремених начина комуницирања, брзине преноса и начина коришћења информација, корених процеса на глобалном пла-

* predragterzic@yahoo.com

** peric.tijana@yahoo.com

*** Овај рад је настао у оквиру пројекта 179009 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја

ну, али и промена свакодневних друштвених навика, у научним, стручним и лаичким круговима свакодневно се користи појам модернизације.

Модернизација, као свеprisутан процес промена различитих сегмената природе и друштва, може се проучавати у оквиру различитих научних дисциплина, у оквиру природних, друштвених и техничко-технолошких наука, а приступ притом зависи од теоријског полазишта, актуелности процеса, као и идеолошког становишта.

Појам модернизације

Многи појмови у области политичких, али и других наука, објашњавају се супротностима у односу на њихов пар у одређеној дихотомији. Тако класична школа модернизације појам модернизације и модерног одређује на тај начин што истиче карактеристике и аспекте традиције и традиционалног у одређеној области, од науке, културе, уметности, политике, привреде, државне управе, образовања до свакодневних људских односа, да би онда истицањем супротности показала различитост карактеристика модерног у односу на традиционално у свим, или макар највећем делу, њихових аспеката. Главни представници ове школе су: Данијел Лернер (Daniel Lerner), Марион Леви (Marion Joseph Levy Jr.), Нејл Смелсер (Neil Smelser), Габријел Алмонд (Gabriel Almond), Ајзенштат (Shmuel Noah Eisenstadt). (Обрадовић, 1994: 410).

У идејном смислу исходиште процеса модернизације налази се у покретима просветитељства и рационализма. Модернизација започиње истовремено с настанком индустријализације и започињањем процеса друштвене диференцијације. За почетак процеса индустријализације (Прва индустријска револуција) узима се 1764. година када је Џејмс Ват изумео парну машину. Од тада долази до убрзаних промена начина привредне производње које доводе до настанка економског раста, индустријског развоја, али и до промена друштвених односа.

Појаве и процеси који се одигравају као део модернизацијских промена обухватају опадање стопа наталитета и морталитета, чиме се повећава удео радно способног становништва, раст социјалне и географске мобилности становништва, остварење високог степена урбанизације, јачање индустријских односа, појаву нових друштвених група, настанак модерног чиновништва и др. (Марковић, 1994: 14-17).

Смелсер друштвену модернизацију одређује кроз процесе социјалне диференцијације, поремећаја и реинтеграције. Он описује четири велике промене: од једноставне ка сложеној технологији, од некомерцијалне пољопривреде до комерцијалне агрокултуре, од руралне ка урбаној популацији, а као најбитнију промену наводи промену од употребе животињске и људске снаге до неживе снаге и индустријализације. (Smelser, 1966: 119-130).

И Парсонс наглашава значај друштвене диференцијације за модернизацију. Он у оквиру нео-еволуционистичке теорије одређује друштво као „онај

тип друштвеног система којем је својствен највиши степен самодовољности у односу на његово окружење, укључујући и друге друштвене системе“ (Парсонс, 1992: 16), а диференцијацију дефинише као „дељење јединице или структуре у друштвеном систему на две или више јединица или структура које се разликују по својим карактеристикама и функционалној важности за дати систем.“ Друштво Парсонс дели на четири подсистема (друштвене заједнице, подсистем одржавања обрасца, односно култура, државност, привреда), а примарне функције које се јављају у оквиру та четири подсистема су интеграција, одржавање образаца, постизање циља и прилагођавање. (Парсонс, 1992: 20).

Историјску, али и дифузну страну модернизацијских процеса наглашава Ајзенштат: „Историјски, модернизација је процес промена ка таквим типовима друштвених, економских и политичких система који су се развили у Западној Европи и Северној Америци од XVII до XIX века и онда се ширили на друге европске земље, а у XIX и XX веку на јужноамерички, азијски и афрички континент.“ (Eisenstadt, 1966: 1). Слично, дифузно, еволутивно и подражавајуће схватање модернизације налазимо и у Социолошком речнику у ком се модернизација схвата „као процес током којег неко неразвијено (не-западно) друштво поприма особине развијеног (западног) друштва.“ (Антонић, 2007: 330). С тим у вези, Клаус Офе примећује: „Шездесетих година, док је ово истраживање модернизације било у пуном замаху, концепти `модернизације` и `вестернизације` повремено су олако употребљавани као еквиваленти.“ (Офе, 1999: 18). Ова тенденција, међутим, постоји и данас.

Семјуел Хантингтон настоји да сабере карактеристике модернизацијских процеса на једном месту. Модернизацију тако одређује као револуционаран (наглашена супротност између традиционалног и модерног), комплексан (не може се свести на један фактор или једну димензију), системски (промене једног фактора изазивају промене у другим факторима), глобалан (потекла је из Европе, али је постала глобалан феномен), дуготрајан (траје више векова), фазан (сва друштва пролазе кроз суштински исте фазе), хомогенизирајући (сва традиционална друштва су различита, а модерна друштва су у основи слична), неповратан и прогресиван процес. (Huntington, 1971: 288-290).

Међутим, треба нагласити да је многе поставке класичне теорије модернизације касних шездесетих година XX века у сумњу довео део теоретичара унутар саме класичне теорије (тзв. теоретичари модернизацијског ревизионизма), а међу њима се истичу Џ. Гусфилд (Joseph Gusfield), М. Сингер (Milton Singer), Р. Бендикс (Reinhard Bendix), Лојд и Сузан Рудолф (Lloyd and Suzanne Rudolph), Ш. Ајзенштат (Shmuel Noah Eisenstadt), Џ. Хестерман (Johannes Cornelis Heesterman). Они су своју истраживачку пажњу коцентрисали на: 1. значење и корисност концепата традиције и модерности; 2. везу између модерности и традиције; 3. нејасност унутар концепта модернизације. (Huntington, 1971: 293).

Дефинисање појма модернизације класичних теоретичара кроз њено супростављање традицији имплицира постојање јасне и снажне друштвене поделе. Ипак, теоретичари модернизацијског ревизионизма сматрају да полариза-

ција друштава на традиционална и модерна у строгом смислу те речи није могућа, јер се истовремено у једном друштву одређене области људског деловања могу модернизовати, а да друге сфере одолевајући модернизацији остану готово непромењене (тзв. деформисана модернизација). Друго, модерно се неретко идеализује, а све оно што није модерно (идеално) проглашава се традиционалним. Треће, традиционална друштва нису статична. Четврто, традиционално је превише хетерогено да би се могло користити као аналитички концепт. Пето, постоји тенденција да се модерност одреди као вредност, при чему се све што је модерно истовремено одређује и као добро. Шесто, они доводе у питање разлике међу фазама у фазном схватању модернизацијских промена, истичићу да међу различитим фазама постоји више сличности него разлика. Седмо, модернизација није комплексан процес јер се суштинске промене дешавају само у једној сфери, а промене на другим пољима су само последица тих иницијалних процеса. Осмо, модернизација која се спроводи у незападним друштвима (Азија, Африка, Латинска Америка) је другачији процес који производи различите резултате у односу на западна друштва. Девето, модернизација није неповратни процес, већ је током времена прати много успона и падова. Десето, поставља се питање да ли се ради о прогресивном процесу, с обзиром да модернизација уништава људске, личне и духовне вредности. (Huntington, 1971: 293-298).

Наведена повезаност модернизације и напретка кроз истицање напретка као кључне карактеристике модернизацијских процеса доведена је у питање и угрожавањем животне средине, здравља људи и њихове безбедности услед модерних, али по социјалну и природну средину неодрживих процеса. Размишљање између модернизације и напретка може се нарочито приметити у многим сегментима данашњице, од ратова, еколошких експлоатација до социјалних неједнакости. У том смислу Улрих Бек говори о „светском ризичном друштву“, (Бек, 2011), док Ентони Гиденс у ризику с тешким последицама у периоду модерности убраја раст тоталитарне власти, слом механизма економског раста, пропадање природне околине (еколошка катастрофа) и нуклеарни сукоб или рат великих размера. Сва набројана одређења појма модернизације сажимају основне карактеристике процеса модернизације и мање или веће промене у односу на традиционално у различитим областима људског деловања и стваралаштва тражећи у њима заједничку нит, али се тиме не губи из вида да овај процес, поред заједничких особина, има и одређених специфичности у зависности од области испољавања, али и региона и земље, односно система који се модернизује, при чему битну улогу игра и време, односно временски период у коме се модернизација одвија.

Теоријско исходиште модернизацијских процеса

Као што је већ истакнуто класична теорија модернизацију одређује кроз развојну дихотомију традиционално-модерно, при чему се традиционално налази на нижем ступњу друштвено-историјског развоја. Кретање од традицио-

налног ка модерном у класичној теорији представља линеаран процес који се одвија искључиво у једном смеру: од ниске ка високој писмености, од мале ка великој друштвеној диференцијацији, малих прихода с великим разликама између њих ка великим приходима који се све више изједначавају, од ниског ка високом ступњу емпатије, од великих група сродника ка ужој породици, од непосредне комуникације до комуникације путем медија, од отворених сукоба до институционализованих компромиса, од мале ка већој дужини живота, од слабе до снажне мобилности, мале до велике политичке партиципације, затвореног до отвореног регрутовања политичких елита, од ниске ка високој продуктивности, од догматске, државне до секуларизоване религије, од ужег до националног осећања припадности, општих до специјализованих друштвених улога, од хомогених локалних до хетерогених група, неразвијене до развијене технологије, од аграрне и сировинске до индустријске и технолошке привреде. (Марковић, 1994: 12).

Како на друштвеном, класични приступ објашњава да се модернизацијске промене одигравају и на индивидуалном, појединачном нивоу. Традиционалан човек је пасиван, „он очекује континуитет у природи и друштву и не верује да човек има капацитет да мења или да контролише. Модеран човек, насупрот, верује у оба, могућност и жељу за променом и има поверење у способност човека да контролише промену како би постигао циљ“. (Huntington, 1971: 287). Први се представља као објекат деловања који се „мири са судбином“, док други постаје свесни субјект који настоји да промени свет.

Такозвани развојни приступ (a developmental approach), који настаје у оквиру класичне теорије, пружајући теоријски оквир за компаративна истраживања, модернизацију посматра као једносмеран и линеаран напредак од неразвијених ка развијеним друштвеним формама, а настаје у оквиру теорије еволуције и функционалистичких теорија. Теорија еволуције своју основу има у просветитељској традицији, а јавља се као последица индустријске и Француске буржоаске револуције. (Обрадовић, 1994: 412).

Помоћу науке и технике, индустријска револуција утиче на повећање продуктивности, економски раст и стварање нових производних односа, а Француска буржоаска револуција, на другој страни, почива на новим политичким и друштвеним принципима - братству, једнакости и слободи. Док прва има претежни утицај у сфери економије и на њој заснованим друштвеним односима, друга, стреми се стварању либералних и демократских установа, првенствено има политички, али и шири друштвени значај.

Теорија еволуције подразумева да друштва у свом кретању од примитивних ка савршенијим формама развића прелазе одређене фазе, односно ступење. За Спенсера су то војна и индустријска друштва, Конт говори о теолошком, метафизичком и позитивистичком степену социјалног развоја, Вебер о харизматском, традиционалном и рационалном ауторитету, а Диркем о механичкој и органској солидарности. (Обрадовић, 1994: 412). Неразвијена подела рада у којој свако обавља све послове неопходне за функционисање друштва производи, по Диркему, механичку солидарност, а савршенија подела рада у

којој се појединци специјализују за одређене послове ствара јачу међузависност јер је тада за опстанак система неопходно да постоји сарадња великог броја особа које обављају различите друштвене улоге.

Једна од првих теорија у оквиру тзв. модернизацијске парадигме начињена је у делу Волта Ростова Фазе економског раста. Основна Ростовљева теза је да су све западне државе прошле исте фазе друштвеног развоја, а да по угледу на њих и земље Трећег света треба да напредују кроз исте такве ступњеве. Ростов разликује пет фаза развоја: традиционално друштво, фазу у којој настају предуслови за узлет, затим узлет, па пут ка зрелости (*the drive to maturity*) и доба масовне потрошње. У традиционалном друштву политичка власт је децентрализована, пољопривредна производња је на примитивном нивоу, а однос према спољном свету заснива се на ненаучним вредностима. У периоду када земља почне да користи тековине модерне науке, јављају се и услови за трећу фазу развоја, односно узлет. У фази настанка предуслова за узлет јавља се идеја економског прогреса, формирају се институције за развој капитала, на првом месту банке, а долази и до раста инвестиција, нарочито у области транспорта, комуникација и вађења сировина за извоз. У политичком пољу, ову фазу карактерише уједињење различитих региона под једном владом. Трећу фазу Ростов одређује као вододелницу. У њој започиње период технолошког побољшања који се комбинује с појавом економске и политичке елите, чиме економски напредак постаје важан друштвени циљ. Стопа инвестиција и штедње расте до 10 процената националног дохотка, а инвестиције у нове индустрије доживљавају велику експанзију. Док нове индустрије доносе приход који се улаже у даљи развој, пољопривреда постаје комерцијализована. Ростов сматра да када држава стигне у трећу фазу, њен развој постаје непрекидан. Тако се у следећој, четвртој фази модеран сектор проширује на целокупну економију. Чак 20% националног прихода се реинвестира, а производња расте брже од стопе увећања популације. Многи производи који су се до тада увозили, сада се производе у самој земљи. Ростов закључује да отприлике 60 година после узлета, држава постиже зрелост, која подразумева технолошке и предузетничке вештине да се произведе шта год се жели. Коначно, када већина људи потражује добра која премашују основне људске потребе за храном, простором за живот, одећом и обућом, држава стиже до последње фазе развитка, доба масовне потрошње. (Rostow, 1960).

Сматрамо да је заједничко за сва наведена схватања модернизацијских промена која се заснивају на теорији еволуције да: 1. сва друштва напредују од примитивнијих ка сложенијим формама организације; 2. свако од таквих друштава које је укључено у светску трговинску размену у одређеном тренутку започиње процес модернизације; 3. у процесу модернизације сва друштва нужно прелазе исте ступњеве развоја; 4. друштва на вишем степену друштвеног развитка представљају слику будућности оних друштава која су мање развијена, а мање развијена друштва приказују одређену етапу у прошлости „модернизованих“; 5. модернизација води ка једном типу друштва.

Идеалнотипски приказана линеарна и једносмерна путања социјалног напретка, усмерена од неравијености ка модернизацији која је општепримен-

љива на све друштва, не постоји. Без обзира о којој од теорија које заступају представници еволуционизма говоримо, може се наћи мноштво примера који практично дискредитују обавезност ступњевитог друштвеног развоја. Може се поставити питање да ли су данашња индустријска друштва превазишла војна као застареле и традиционалне претходнике на лествици развоја. Да ли су данашња индустријска друштва истовремено и војна, с тиме што је њихов војни моменат додатно појачан индустријским развојем оружја и других средстава, метода и техника за вођење ратова који сада добијају и нове димензије (медијске, психолошке и др.)? Да ли је Контова промена у идејној сфери, која подразумева различите начине којима људи објашњавају свет око себе, мора да обухвати сваког човека и све људе у једном друштву?

Са становишта практичне примене наведених теорија поставља се питање нужности преласка кроз сваку од развојних етапа које оне предвиђају. Тако је Марксова теорија дијалектичког материјализма предвидела да друштвено-економској формацији социјализма претходи капитализам, а да после социјализма настаје комунизам. Међутим, до социјалистичке револуције није дошло у државама развијеног капитализма, већ у царистичкој Русији у којој је превадала пољопривредна производња. У Русији, као и у многим другим земљама које су следиле њен пример, дошло је, дакле, до прескакања читавог једног историјског степена друштвеног развоја.

На другој страни, поставља се питање постојања коначне етапе друштвеног напретка. Да ли се крајњи степен развоја опредмеђује у неком идеалном стању у будућности као што је то позитивистички степен социјалног развоја, односно успостављање комунизма, или се садашње стање проглашава последњом фазом напретка људског друштва у својој целости? Одговор је негативан, јер процес напретка смењују фазе стагнације, али и назадовања која се дешавају и после успостављања „идеалног“ стања тако да коначна тачка друштвеног напретка може постати модернизацијска прошлост, при чему њен степен развитака може бити виши или нижи од тренутног стања.

Функционализам чини другу основу теорије модернизације. (Обрадовић, 1994: 412). Према функционалистима, друштва се налазе у процесу сталне размене с окружењем (input и output односи), а друштво постаје аутаркично, и то не уколико успе да функционише без потребе да врши размену са својом околином, већ уколико нађе начин да размене контролише у сврху обезбеђивања функционисања сопственог система. (Парсонс, 1992: 16). Сви чланови неког друштва треба да се понашају на одговарајући начин како би функционално и координисано деловање појединаца међу собом и појединаца с друштвом допринело функционисању читавог система.

Облици модернизације

Модернизација се може посматрати као друштвено-историјски процес, као теорија и идеологија. Као друштвено-историјски процес, она се одиграва у

одређеном простору (занатска радионица, држава, регион), у некој области (почетак индустријске производње, увођење државног обавезног система образовања) и у одређеном временском периоду.

Теоријско проучавање процеса модернизације омогућава формирање референтног оквира за изучавање процеса модернизацијских промена који служи као аналитичко оруђе за истраживање модернизације у појединачним областима или на нивоу одређених друштвено-политичких система.

У трећем од наведених схватања модернизација се приказује као идеологија. У свом идеолошко-програмском виду, модернизација је део идеологија и програмских докумената политичких субјеката (политичких партија, покрета и др.), државе и њених органа који се приказују кроз низ званичних државних докумената (дугорочни планови, стратегије и сл.) и других појединаца и група који модернизацију схватају идеолошки.

Многе политичке партије у својим програмима посредно или непосредно истичу залагање за низ модернизацијских тековина у области привреде (слободно тржиште, омогућавање приватне иницијативе), политике (опште право гласа, професионализација државне управе) и ширих друштвених односа. Тиме странке на једној страни показују прихватање већ остварених тековина модернизације, а на другој страни истичу своје залагање за усвајање неких модернизацијских новина.

За разлику од политичких партија и других политичких субјеката који учешћем у политичком животу настоје да остваре своје идеолошке поставке, поред осталог и у области модернизације, држава својим нормативним актима ствара могућности за остваривање модернизацијских промена, али и усмерава процес модернизације у одређеном смеру. Познати су многобројни примери где је држава у форми званичне идеологије непосредно учествовала у спровођењу модернизације (петолетке у Совјетском Савезу, формирање чебола у Јужној Кореји, програм „четири модернизације“ у Кини, планска модернизација у ФНРЈ/СФРЈ и др.).

Модернизација према својој обухватности може да буде парцијална и глобална. Парцијална модернизација се односи на промене у оквиру само једне области или сфере човеког делања (нпр. модернизација индустријске производње, модернизација образовања), док глобална модернизација подразумева промене читавог система. Ипак, већина аутора глобалне теорије глобализације истиче да су модернизацијске промене у једној области иницијалне за наставак модернизацијских процеса, односно да су најважније. Тако Смелсер сматра најбитинијим промене који се дешавају у економској сфери (Smelser, 1966), док Аптер истиче индустријску сферу модернизацијских процеса (Apter, 1965).

Према дубини, модернизација може да буде радикална и креативна или имитативна и фасадна. По смеру и актерима, модернизација може бити аутономна и хетеромномна (зависна), демократска и ауторитарна. (Матић, 2004:86, Ранковић, 1993: 693). „Аутономна модернизација је присутна ако се изводи на основу пројекта сопствене стратегије са доминантним ослоном на домаће ресурсе и актере... Хетеромномна, зависна модернизација претпоставља добро-

вољну или принудну имплементацију туђих пројеката са доминантним ослоном на туђе ресурсе, капитал.“ (Митровић, 2004: 21). Прва подразумева ендогени модел, по коме се узроци друштвених појава налазе унутар система, док се хетерономна модернизација заснива на егзогеном моделу, наглашавајући значај спољних утицаја на актере друштвених промена.

Зависна модернизација се изводи под снажним модернизацијским утицајем произишлим из економске, политичке, војне или културне доминације друге земље или групе земаља. У данашње доба, овакви једносмерни утицаји неретко се испољавају као процеси „европеизације“ и „американизације“. Они настају у оквиру уврежене дихотомије Исток-Запад, према којој се западне земље налазе на вишем индустријском, друштвеном, политичком и културном степену развита у односу на незападна друштва и делујући на њих, с пристанком или без њега, утичу да ова друштва у различитим социјалним сегментима поприме контуре западних друштава. Зато се таква схватања модернизације често означавају као етноцентристичка.

И аутономна модернизација може имати демократски и ауторитарни облик. Демократска модернизација подразумева снажну подршку највећег броја значајних друштвених актера (политичке партије, цивилно друштво, грађани) који се кроз демократску процедуру одлучују да ли ће да прихвате модернизацијске промене одређеног интензитета у некој социјалној сфери и временском периоду. Опсег подршке модернизацијским променама се креће од прости већине до базичног консензуса.

Спровођење модернизацијских промена може бити производ захтева који долазе из самог темеља друштвене структуре, од грађана који препознају потребе за модернизацијским искорак у некој сфери. Такав процес се често назива модернизација „одоздо“. Насупрот томе, становници неке земље уопште не морају да подржавају модернизацијске процесе које се у њој одвијају. Тада говоримо о модернизацији за коју се залаже и коју спроводи искључиво елита или владајућа класа, односно реч је о тзв. модернизацији „одозго“. (Ранковић, 1993: 693).

Модернизација, у зависности од прихватања оних субјеката од којих зависи њено спровођење и на које утичу њени ефекти, може да буде добровољна и принудна.

Модернизација је, по простору свог одвијања, глобални процес, али се може проучавати и на локалном, националном (државном) и регионалном (међудржавном) нивоу.

С обзиром да је модернизација процес, а не појава, она подразумева постојање низа догађаја који се одвијају у неком временском току. Тај ток времена може бити краћи или дужи. Док је модернизација западних земаља почела релативно давно, а процеси и фазе у оквиру ње су се одвијали у одређеним временским следовима, модернизацијски процеси у западним друштвима су почели с великим закашњењем у односу на Запад. Они се у литератури најчешће проучавају у оквиру тзв. „модернизације неразвијених“ и „социјалистичке модернизације“. Заједничко за обе групе земаља, чија се модернизација

објашњава овим теоријама, јесте да су, у покушају да у развијености сустигну друштва Запада, „кашњења“ у модернизацијским процесима покушали да отклоне убрзаном модернизацијом која се спроводила „одозго“. Будући да социјална структура у највећем броју ових земаља није (била) спремна да прихвати велики број модернизацијских новина у различитим аспектима приватног и друштвеног живота, долази(ло) је до дисбаланса на оси традиционално-модерно између различитих социјалних сфера, али и у оквиру њих самих. (Ранковић, 1993: 696-697).

Социјалистичка модернизација, поред свог убрзаног ритма и спровођења „одозго“, има и читав низ других карактеристика које одударају од класичног западног типа модернизације. Прво, без обзира на различите типове у оквиру праксе социјалистичких друштава (реални социјализам, самоуправни социјализам, „социјализам са људском ликом“) и типова режима који су се мењали у различитим периодима развоја тих друштава (тоталитаризам, зрели тоталитаризам, ауторитаризам), у сваком од њих развијала се планска економија, а тржишни односи и приватно власништво над средствима за производњу нису постојали или су били ограничени. Друго, непостојање тржишне утакмице у економској сфери пратило је и непостојање политичког плурализма. И тамо где је постојала само једна партија и у земљама у којима је владала нека врста ограниченог политичког плурализма, једна партија је увек била доминантна¹. Треће, модернизацијски процеси спровођени у оквиру социјализма су после периода убрзане модернизације (нарочито у индустрији) исцрпљивали своје модернизацијске капацитете и доживљавали стагнацију која је напослетку водила краху читавог система. (Ранковић, 1993: 697). Четврто, кроз цео период овако схваћене модернизације, опстао је традиционалистички дискурс који је у јавној сфери само прикриван различитим идеолошко-политичким формама.

Такозвана модернизација неразвијених, као и различити облици „социјалистичке модернизације“, подразумевају интервенцију државе у привредној сфери путем великих привредних система. Међутим, у овом виду модернизације постоји приватно власништво у привредној сфери, а у друштвеној структури доминантно место заузима спрега државно-политичке и војне бирократије с предузетничком буржоазијом, економски раст се већим делом обезбеђује путем извоза, а у њему највећи део заузимају сировине и полуфабрикати, док у духовној култури преовладава традиционализам уз елементе ксенофобије. (Ранковић, 1993: 697).

Области испољавања

Уже схватање модернизацију своди на област научног и техничко-технолошког напретка, док шире схватање обухвата модернизацијске процесе који се одвијају и у другим сферама друштва (урбанизација, промене у образо-

¹ Ове партије су у склопу свог имена углавном имале епитете „комунистичка“, „социјалистичка“, „радничка“, „народна“.

вању, култури, политичкој сфери итд.). Док је прво схватање редуccionистичко и знатно сужава области у којима се модернизацијски процеси испољавају, друго разумевање, сабирањем поља где се модернизација догађа, доприноси бољем схватању карактеристика процеса модернизацијских промена заједничких за све, али и карактеристичних само за неке њене аспекте и тако даје добру основу за истраживања у тој области.

Предраг Ј. Марковић разликује привредну, друштвену и политичку модернизацију. (Марковић, 1994: 15-31). Тиме се, међутим, не исцрпљује приказ области дешавања модернизацијских промена, јер се такве промене одигравају у науци, уметности и другим значајним социјалним пољима, али и у животу појединаца кроз промену њихових навика, укуса, схватања.

Аутори који се баве питањима модернизације су бројни, али и међу њима постоје поделе не само на различите школе и схватања модернизацијских промена, већ многи од њих с посебном или искључивом пажњом изучавају модернизацијске промене у одређеним областима: у подручју религије Е. Блек, Р. Бела (E. Black, R. Bellah), образовања Г. Алмонд, А. Андерсон, М. Халперн (G. Almond, A. Anderson, M. Halpern), економије Џ. Шпенглер, Е. Стели, В. Ростов (J.J. Spengler, E. Staly, W.W. Rostov). (Ранковић, 1993: 692-693).

Јасно је, дакле, да су модернизацијски процеси по простору дешавања и испољавања својих карактеристика веома широки. Логично се намеће питање повезаности оваквих промена у више области људског деловања, односно треба испитати да ли промене у једној области прате промене у другој. Да ли модернизацијске промене у једној сфери нужно производе модернизацију у неком другом пољу и да ли се почетак промена у само једном пољу може сматрати почетком модернизације неког друштва?

Већина класичних схватања модернизације су заснована на претпоставци да су друштвени процеси тако повезани да промена у оквиру једног аспекта производи линеарну промену у истом смеру и других димензија у оквиру неког друштва. За иницијалну капислу чијим деловањем долази до покретања модернизацијског точка у једном смеру, који даље неумитно производи модернизацијске промене у свим другим сегментима државе и друштва, узимају се различити догађаји. Најчешће се као почетак тако виђене модернизације историјски наводе процеси индустријализације и формирања националне централизоване државе. Сејмор Липсет у својој студији Политички човек тврди да економски развој доводи до раста зарада, повећања броја високообразованих и на крају, ширења демократије. Економски развој Липсет мери кроз неколико индикатора: 1. богатство; 2. ниво индустријализације; 3. ниво урбанизације и 4. удео образованих. (Lipset, 1960: 50). Ипак, ово Липсетово једнодимензијално истраживање зависности настанка демократског поретка искључиво од економског раста није се показало универзално применљивим у пракси, јер постоје богате, индустријализоване и урбанизоване земље (нарочито на Блиском истоку) које нису развиле демократске политичке системе.

Оваква схватања, заснована на тзв. домино теорији, погрешна су јер ниједан процес, ма колико био значајан, не може да произведе исте такве проце-

се, али ни процесе истог типа, у свим другим сегментима друштвеног, политичког, привредног, културног, научног живота. Модернизација може започети у некој области друштвеног живота (нпр. индустрија), а да социјална структура, култура или нека друга област, дуго времена одолевајући променама, очува традиционалне карактеристике. Традиција и модернизација могу паралелно постојати у оквиру неких друштава, „модерне и традиционалне црте нису увек супростављене једне другима, већ заједно и упоредо постоје не само у истим друштвима већ и код истих људи.“ (Марковић, 1994: 12).

Закључак

Модернизација представља дуготрајан, комплексан, системски процес корених друштвених и техничко-технолошких промена, који настаје и траје у једној или више различитих сфера људског деловања. Дуготрајност модернизацијских процеса у себе укључује и њихову фазност, при чему се поставља питање како утврдити да су се модернизацијски процеси у неком сегменту друштва догодили, односно да је нека област модернизована.

Индикатори којима се утврђује да ли је дошло до остварења модернизације су вишеструки, од којих се неки сматрају значајнијим од других. Неретко се као један од најважнијих индикатора модернизације узима раст бруто домаћег производа у некој земљи.

Међутим, иако овај статистички податак може бити значајан показатељ промена у економској сфери, за утврђивање ширих модернизацијских промена у друштву потребно је сагледати и друге индикаторе као што су: у привреди - степен индустријализације, технолошке иновације, стално повећање производње и потрошње, јачање спољне трговине, у политичкој сфери - секуларизација, стварање централизованог система власти независног од цркве, повећана партиципација грађана, демократизација, неповредивост политичких права и слобода, подела власти, а у широј друштвеној сфери - социјална и географска мобилност, потискивање патријархалне породице, урбанизација која се мери кроз проценат становништва који живи у градовима, а модернизацијска промена у тој сфери кроз смањење процента сеоског, а увећање броја градског становништва, специјализација и диференцијација друштвених улога итд.

Литература:

1. Antoniћ, Slobodan (2007): *odrednica Modernizacija, Sociološki rečnik* (ur. Aljoša Mimića, Marija Bogdanović), Zavod za udžbenike, Beograd.
2. Apter, David E. (1965): *The Politics of Modernization*, University of Chicago Press, Chicago.
3. Bek, Ulrich (2011): *Svetsko rizično društvo: u potrazi za izgubljenom sigurnošću*, Akademski knjiga, Novi Sad.
4. Gidens, Entoni (1998): *Posledice modernosti*, Filip Višnjić, Beograd.

5. Eisenstadt, Shmuel N. (1966): „The Basic Characteristics of Modernization“, u: Shmuel N. Eisenstadt, *Modernization, protest and change*, Eaglewood Cliffs. Redni broj strana numerisan prema verziji dostupnoj na: http://www.europa.clio-online.de/portals/_Europa/documents/fska/Q_2005_FS2-08.pdf, pristupljeno 11.1.2017.
7. Lipset, Seymour Martin (1960): *Political man: The Social Bases of Politics*, Doubleday & Company, INC, Garden City, New York.
8. Marković, Predrag J. (1994): „Teorija modernizacije i njena kritička primena na međuratnu Jugoslaviju i druge istočnoevropske zemlje“, *Godišnjak za društvenu istoriju*, Beograd, god. I, sv. 1.
9. Matic, Petar (1993): „Politička modernizacija u eri globalizacije“, *Srpska politička misao*, Beograd, br. 1-4, 2004, str. 86; Miodrag Ranković, odrednica Modernizacija, *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd.
10. Mitrović, Ljubiša (2004): „Regionalni identitet i odnos aktera prema procesima globalizacije, regionalizacije i evrointegracije Balkana“, u: *Kvalitet međuetničkih odnosa, svest o regionalnom identitetu i mogućnosti saradnje i integracije na Balkanu* (Preliminarni rezultati empirijskog istraživanja u jugoistočnoj Srbiji), Filozofski fakultet, Niš.
11. Obradović, Marija (1994): „Teorija modernizacije i modeli razvoja“, u: Latinka Perović, Marija Obradović, Dubravka Stojanović (ured.), *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd.
12. Ofe, Klaus (1999): *Modernost i država*, Filip Višnjić, Beograd.
13. Parsons, Talkot (1992): *Moderna društva*, Gradina, Niš.
14. Ranković, Miodrag (1993): odrednica Modernizacija, *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd.
15. Rostow, W.W. (1960): *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge University Press, Cambridge.
16. Smelser, Neil: „The Modernization of Social Relations“, u: Myron Weiner (ed.), *Modernization: The Dynamics of Growth*, Voice of America Forum Lectures, Washington, DC.
17. Huntington, Samuel P. (1971): „The Change to Change: Modernization, Development, and Politics“, *Comparative Politics*, Volume 3, Issue 3.

MODERNIZATION: DEFINING THE CONCEPT AND ITS MANIFESTATION

Summary: While in the conceptual terms, the origin of the modernization process lies in the enlightenment and rationalism movements, historically, modernization begins simultaneously with the beginning of industrialization and the inception of social differentiation. The classical theory determines the modernization through the development dichotomy: traditional-modern, wherein the traditional is located at a lower level of social historical development. Contrary to this view, modernization revisionism theorists believe that the division of the society into the traditional and modern, in the strict sense of the word, is not possible.

Modernization can be studied as a socio-historical process, as well as the theory and ideology. It is a global process, as it takes place at the global level, but the modernization changes take place locally, nationally (state) and regionally (inter-state).

According to the coverage, modernization can be partial and global; according to the depth, radical and creative or imitative and facade; according to the direction and actors, autonomous and heteronomous (dependent), democrat and authoritative; and depending on

the acceptance of those subjects involved in its implementation and of those affected by its effects, there is a voluntary and forced modernization.

Key words: modernization, traditional, modern, classical theory, modernization revisionism